

Kommentar

Prekarisering og motstand – Om mulighetene for sosial rettferdighet i et nyliberalt Europa

Isak Lekve

*Isak Lekve, Stipendiat, Sosiologisk institutt,
Universitetet i Bergen
E-post: isak.lekve@uib.no*

Hvordan man skal forstå endringene i arbeid og samfunn under den nyliberale kapitalismen, og ikke minst hvordan disse henger sammen, har lenge vært et sentralt tema i arbeidssosiologien. En starter typisk med en modell om et arbeidsliv – gjerne som en del av det kapitalistiske akkumuleringsregimet «fordismen» – som i stor grad baseres på stabile, men også rigide og i hvert fall delvis fremmedgjørende strukturer: Faste ansettelser med stabil og økende lønn, enkle men dehumaniserende arbeidsoppgaver knyttet til produksjon av masseprodukter for massekonsum, høy grad av organisering, regulering, samarbeid og endog kompromiss på tvers av den historiske konfliktlinjen mellom arbeid og kapital, og det er også vanlig å se fremveksten av ulike skattefinansierte og statlige institusjoner for sosial sikkerhet – det vi med et samlebegrep gjerne kaller velferdsstaten – i sammenheng med denne perioden.¹ Dette settes så i kontrast til sentrale utviklingstendenser i arbeidslivet og den internasjonale kapitalismen siden 70-tallet, noe som etter mitt syn har gitt utgangspunkt for en rekke fruktbare sosiologiske arbeid og tradisjoner. Her kan vi for eksempel nevne Richard Sennetts

eminente studie av det han kalte de «personlige konsekvensene» av å jobbe i et stadig mer fleksibelt arbeidsliv, hvor selve grunnlaget for karakterdannelse er i forvitring (1998), eller nylig avdøde Ulrich Becks moderne klassiker om de nye risikoene knyttet til *The Brave New World of Work* (2000).

For både Beck og Sennett er det konsekvenser av en overgang fra stabile til stadig mer fleksible arbeidsforhold som ligger i sentrum av analysene. De siste årene har imidlertid debatten om fleksibilitetens konsekvenser tatt enda en ny vending – knyttet til begreper som prekarisering og prekariat – i Norge særlig kjent etter at Guy Standings bok *Prekariatet: Den nye farlige klassen* (2014) kom på norsk i fjor. Med prekariatet menes det ikke de arbeidsledige eller de som er utenfor samfunnet, men de som befinner seg *på kanten*, det vil si i posisjoner hvor de ikke kan være trygge på hvilken fremtid de har. Dette gjelder mennesker i midlertidig arbeid, i vikarbyråer, i ulike offentlige rehabiliteringsprogram og så videre, og de utgjør en stadig økende, og etter Standings syn også stadig farligere gruppe mennesker, fordi det gir gradvis mindre mening for dem å utvise lojalitet til et fellesskap som ikke kan tilby dem langsiktig sosial sikkerhet. En lignende, og i norsk sammenheng kanskje noe mindre kjent analyse, er den som Robert Castel presenterte i sitt monumentale verk om det han kaller «det nye sosiale spørsmål» (1995),² som gjennom grundige historiske analyser ser hvor-

Tidsskrift for velferdsforskning, vol. 18, nr. 3, 2015, side 234–239.
© 2015 Fagbokforlaget

dan grupper som har vært utestengt fra fellesskapsforståelse av de «verdige trengende» – og altså derfor manglet grunnleggende sosial sikkerhet – gjennom ulike epoker har virket som destabiliserende elementer, og spør slik hvordan et kontemporært Europa hvor retten til sosial sikkerhet er ubønhørlig knyttet til ens status som lønnsarbeider, skal kunne løse en situasjon hvor stadig flere særlig unge mennesker faller utenfor det tradisjonelle lønnsarbeidet og dermed tilgangen til sosial sikkerhet, og slik skaper grunnlag for desperasjon og sosialt opprør – eller at samfunnet «faller fra hverandre» i durkheimsk forstand.

Etter mitt syn er slike sammenhenger noe som samfunnsvitere generelt, og kanskje sosio-ologer spesielt, hadde hatt mye nytte av å studere og analysere nærmere, og særlig nå hvor vi nesten daglig kan lese om gjeldskrisen i Sør-Europa, hvordan grekere og andre ved Middelhavet har levd «over evne», mens nordeuropeerne og særlig tyskerne har utvist «klokskap og måtehold» – og at både kutt, deregulering og prekarisering i sør derfor er både nødvendig og rettfærdig – til tross for de konsekvensene en ganske logisk kan slutte at dette vil kunne få om en følger slike analyser som de Standing og Castel presenterer. To ganske nye bøker tar imidlertid opp denne tråden, og selv om ingen av dem er skrevet av samfunnsvitere med akademiske posisjoner, så leverer de både gode eksempler, systematiseringer og analyser, samtidig som de reiser viktige spørsmål, og jeg tror derfor også samfunnsforskere interessert i de sammenhengene og problemstillingene jeg skisserte opp ovenfor, vil kunne ha stor glede av å lese dem.

Begge utfordrer og problematiserer hver på sitt vis fortellingen om den europeiske krisen på særlig to sentrale punkter. For det første ved å utvide forståelsen av hva krisen dreier seg om, fra en gjelds- og arbeidsledighetskrise, til en krise i hele den sosiale modellen som har vokst frem i Europa etter krigen, og for det andre ved å gjennom denne utvidelsen også peke på at krisen slett ikke begrenser seg til middelhavslandene – men også er sterkt tilstede i land som ikke i samme

grad forbindes med den, som Storbritannia, Sve- rige og Tyskland, og at det dermed er snakk om en *heleuropeisk* krise. De to bøkene er *Harde Tider: Det nye arbeidslivet i Europa* (2014) skrevet av Schibsteds tidligere Europa-korrespondent Ingeborg Eliassen, og *Uro i Euroland: Faglig avmakt og sosial motstand i EUs nye arbeidsliv* (2014) av journalist og Rødt-politiker Halvor Fjermeros. Der *Harde Tider* først og fremst, men ikke utelukkende, gir en god systematisering av de overordnede trendene som pågår i hele Europa, uten å miste de ulike landenes historiske spesifisitet av syne, går *Uro i Euroland* gjennom sin hovedproblemstilling om bakgrunnen for den manglende motstanden, også videre i et forsøk på å forstå årsakene til at de store endringene er og har vært mulig, og hva som eventuelt må til for å snu utviklingen, og knytter det slik også opp mot mitt eget forskningsfelt og bakgrunnen for at jeg skriver denne kommentaren: Grunnlaget for mobilisering av motstand på bakgrunn av konfliktforholdene i arbeidslivet, og hvordan de sosiale bevegelsene som dannes med utgangspunkt i disse konfliktene kan bidra til å utforme, forsvare eller endre institusjoner for sosial sikkerhet i samfunnet.

I media har ingen av bøkene fått veldig mye oppmerksomhet, selv om *Harde Tider* riktignok har fått noe mer enn *Uro*. Da jeg søkte i retriever, fant jeg bare en anmeldelse av *Uro*, skrevet av Jonas Bals for Klassekampen. Bals hadde interessant nok også anmeldt *Harde Tider* samme sted, og den var også anmeldt i *Vårt Land*, mens en anmeldelse var trykket i to av de avisene som inngår i det samarbeidet som inntil nylig gikk under navnet Media Norge, Stavanger Aftenblad og Fædrelandsvennen. *Harde Tider* har imidlertid også fått noe mer oppmerksomhet gjennom intervjuer med forfatteren og ved at den er dratt inn i kommentarartikler i både Aftenposten, Dagbladet og ved flere av de mindre nettavisene som fungerer delvis som nyhetssider og delvis som blogger for ulike aktører på venstresiden. Den manglende oppmerksomheten er synd, for bøkene gir både et godt og komplementært

– men riktignok noe overlappende bilde av et Europa i krise, som i en forstand bidrar til å vise hvorfor forskning på sammenhengene mellom endringene i arbeid og samfunn er så sentrale.

Særlig illustreres det godt hvorfor fagorganisering er så viktig rent sosiologisk – siden det nettopp er gjennom fagorganisering en har utviklet det spesifikke maktforholdet som har lagt grunnlaget ikke bare for den norske og nordiske modellen gjennom klassekompromiss og trepartssamarbeid, men også hele det europeiske sosiale prosjektet – som tross alle sine nasjonale varianter – likevel er noe unikt i både geografisk og historisk henseende. Det er dette sosiale prosjektet – med faste ansettelse, et regulert arbeidsliv og en form for sosialstat som tar seg av de som av ulike grunner faller utenfor – som siden 1980-tallet har vært i tilbakegang over hele kontinentet – en tilbakegang som riktignok særlig har skutt fart etter krisen i 2008. Og her kan vi for så vidt også trekke paralleller til en annen viktig debatt i moderne samfunnsforskning – og det gjør begge bøkene – for det er det samme prosjektet som danner bakteppet for det historiske unntaket som Piketty i fjor ble verdenskjent for å beskrive forvitringen av (2014).

Nettopp konsekvensene av denne forvitringen, bakgrunnen og årsakene, og hvordan den tar form i de ulike statene og oppleves for vanlige mennesker, er det som er temaet i *Harde Tider*. Dette siste gjør boken en etter mitt syn glimrende jobb på – som Schibsteds Europa-korrespondent over flere år – en stilling som for øvrig også nylig er nedlagt som følge av en annen krise, nemlig krisen i mediebransjen – har Ingeborg Eliassen fått anledning til å møte mange mennesker som på ulike måter er berørt av krisen, og slik gir hun oss en veldig menneskelig og *ekte* dimensjon ved hva som foregår i de ulike landene. Vi får for eksempel møte den greske trebarnsmoren Maria som på kort tid går fra betrodd ansatt i IKEA, til oppsagt fordi hun som fagorganisert er med å organisere en streik og nekter å underskrive en ny kontrakt med lavere lønn – en skjebne hun også deler med alle de andre som nekter å underskrive

den nye kontrakten. Maria er en av dem som er direkte berørt av krisen, men som likevel har mot nok til å kjempe videre også når hun blir sparket, men for de fleste skjebnene er det usikkerhet og desperasjon – prekariteten og dens konsekvenser – vi først og fremst møter. Dette gjelder også i vårt naboland Sverige, hvor selgeren Richard aldri kjenner sin egen jobbsituasjon mer enn en tre–fire dager frem i tid, og hvor nervøsiteten vokser om telefonen plutselig ikke skulle ringe. Nettopp derfor, ganske forutsigbart, blir det et sentralt poeng å ikke lage problemer, stille spørsmål, være kritisk – og bli organisert.

Som leser ble jeg også sittende igjen med en spesiell følelse gjennom møtet med alle disse desillusjonerte karakterene, og kanskje bidro det at da jeg leste den, befant jeg meg selv i Italia. Her kom jeg i prat med en jente som studerte arkeologi, og da jeg komplimenterte henne for dette modige valget i en usikker tid, svarte hun tørt at det «spilte ingen rolle» hva hun studerte – hun kom aldri til å få en skikkelig jobb uansett. Åpenbart en overdrivelse, men min egen opplevelse var som tatt ut av boken til Eliassen, og viste i hvert fall for meg at dette er noe alle med øynene åpne på rundreise i Europa lett vil kunne observere. Slike tragiske enkeltskjebner er boken full av, men den viser også til noen veldig viktige mer generelle tendenser. Først og fremst det allerede nevnte alleuropeiske i krisen. Prekariseringen foregår i kriselandene i sør – men også i det tyske *jobwunder* som etter «Hartz 4»-reformene har fått innført Europas største lavtlønnssektor gjennom minijobber som hverken gir levedig lønn eller forutsigbarhet, og som nevnt, i Sverige hvor Alliansen gjennom sine åtte år ved makten har lagt forholdene godt til rette for de ansettelsesforholdene som Richard befinner seg i. Vi får også være med til blant annet Frankrike og Danmark for lignende historier.

Boken peker på hvordan den nye usikkerheten bidrar til å svekke motstanden – jo flere i utsatte stillinger, jo færre fagorganiserte og jo mindre motstand når neste runde med austerity-reformer blir innført. Slik kan den sosiale krisen

i Europa se ut som en snøball, som når den først har startet å rulle, bare vil rulle stadig raskere ettersom sosial sikkerhet og motstand svekkes og åpner for enda mindre sikkerhet. Eliassen er selv usikker på hvor det vil ende.

Harde Tider er altså ikke bare en rekke enkelthistorier, de er satt godt inn i en helhetlig fortelling om nyliberalisme, globalisering, sjokkdoktrine og Troikaen – og sammenhengene her er godt forklart, men ikke spesielt oppsiktsvekkende for en som allerede har lest en del analyser av krisen. Likevel, det er motet til slike som Maria som gjør at det – tross de stadig hardere tider Eliassen beskriver – gjør at en etter endt lesning også blir sittende med et visst håp om at de motkreftene som må mobiliseres for å stoppe snøballen, faktisk finnes der ute – bare man leter. Og en slik leting er det som er utgangspunktet for *Uro i Euroland*, hvor Halvor Fjermeros reiser Europa rundt nettopp for å lete etter den sosiale motstanden mot det nye arbeidslivet. Det han imidlertid finner, er i stor grad det som kommer frem av den første delen av undertittelen – faglig avmakt. I land etter land er fagbevegelsen som politisk maktfaktor satt nesten totalt ut av spill gjennom en offensiv krisepolitikk som har sendt stadig flere arbeidstakere enten helt ut av arbeidslivet eller til de prekære og usikre sideposisjonene – hvor fagorganisering gjerne kan bety at man aldri mer blir oppringt. Samtidig driver lokale myndigheter og nesten kaster subsidier etter arbeidsgivere, med håp om å få en lokalisering og noen arbeidsplasser til nettopp deres land, region eller kommune, og skaper slik et enormt strategisk misforhold mellom det som en gang var noenlunde likeverdige partnere i det europeiske klassekompromiss – et klassekompromiss som virker stadig mer dødt jo mer man leser.

Noe av det beste med Fjermeros' bok, er hvordan han bygger på sin lange erfaring som journalist, og slik blir eksempelvis hans reise til Storbritannia full av fortellinger fra det han opplevde da han dekket det som av mange blir sett på som selve vendepunktet i den faglige kampen – den britiske gruvestreiken på 1980-tal-

let, hvor Thatcher viste hvordan en velregissert og nøye planlagt konflikt kunne sette noen av verdens mektigste foreninger ut av spill. Vi blir også opplyst om hvordan et delvis salg av den offentlige havnen i Pireus utenfor Aten ved et penestrøk fjernet alt det havnearbeiderforeningen har kjempet frem, samtidig som det også bidro til underminering av både lønninger og rettigheter på den delen som forble i offentlig eie, og hva som hendte med de spanske rørleggerne som var i sentrum av norske medier da det ble oppdaget hvordan underleverandører brukte dem til sosial dumping under byggingen av Coops nye lager på Jessheim. Den beste enkeltfortellingen, synes jeg likevel er den om de ansatte på Amazon, hvor fagbevegelsene virkelig kjemper med ryggen mot veggen mot både Amazon-konsernet, utspekulerte «union-busting»-metoder, lokale myndigheter og den evige trusselen om at lageret flyttes over grensen til Polen eller Tsjekkia – men likevel kjemper videre mot alle odds.

For *Uro i Euroland* er, til tross tittelen, ikke bare faglig avmakt. Fjermeros har valgt sine fortellinger med omhu, og i det fleste av dem ligger det et slags håp om endring i den organisering og de handlingene og ikke minst i det motet som tross alt eksisterer, selv under de mest håpløse forutsetninger. Han har også noen riktige suksesshistorier – som hvordan arbeidere i Tsaloniki har overtatt bedriften de arbeidet på, og hvordan transnasjonalt samarbeid hindret havnen i Lisboa å lide samme skjebne som den greske. Men selv om han ikke tilbyr noen klare løsninger for fagbevegelsen, så er hans avsluttende insistering på organisering på lokalt nivå, «grav der du står» tross alt en fornuftig formaning, selv om inntrykket som setter seg er at det er mer av mangel på alternativer enn av virkelig overbevisning.

Begge bøkene beskriver altså en krise i hele den europeiske sosiale modellen, som tross alle sine nasjonale særegenheter, likevel har en ganske klar egenkarakter i forhold til hvordan sosial sikkerhet har blitt ivarettatt i både alle kjente historiske samfunn, og også de fleste andre kapita-

listiske. Videre kommer det klart frem i begge at finanskrisen ikke var den sosiale krisens start slik en ofte får inntrykk av, men noe som har blitt brukt av landenes eliter i allianse med ulike overnasjonale institusjoner – særlig den i Hellas fryktede Troikaen – til å gjennomføre kuttpolitikk, avregulering og privatisering, som i eksempelvis Hellas og Spania bare har gitt støtet til en enda hardere krise.³ Krisen i 2008 ble altså brukt som det «sjokket» Naomi Klein skrev om allerede i *Sjokkdoctrinen* (2007), og om Europa kanskje er på vei ut av akkurat den krisen nå – i hvert fall i den forstand at noen av landene i eurosonen ser ut til å vende tilbake til økonomisk vekst – så er det ikke det samme Europa som kommer ut av den, men et Europa med større ulikhet og mindre sosial sikkerhet. Med flere midlertidig ansatte, færre rettigheter for både arbeidstakere og de som faller utenfor, og mer konkurranse i alle deler av samfunnet – også i de delene som før ble sett på som forvaltere av statlige kjerneoppgaver. Det arbeidslivet Sennett beskrev fra USA på 1990-tallet, med en managementsstrategi som søkte å sentralisere makt og desentralisere ansvar – fremstår nå som en høyst virkelig *europeisk virkelighet*. Kort sagt: Hardere tider og en permanent sosial krise.

Disse analysene er ikke nye eller veldig originale, men de er godt fremlagt, og de er lagt frem med rikelig av både dokumentasjon og konkrete eksempler som gir dem troverdighet. Og mens de viser både forfallet i den sosiale modellen og den tiltakende faglige avmakten – så peker de også på potensialet som finnes i motbevegelser. Dermed reises noen interessante spørsmål: Er denne motstanden noe som kan vinne frem? Hvor skal den i så fall komme fra? Og hvilke strategier skal den bruke? Om dette, finnes det en rik amerikansk faglitteratur i den såkalte «revitalization»-tradisjonen⁴ som vektlegger viktigheten av å utvikle nye former for sosial mobilisering, gjerne i allianser med sosiale bevegelser, viktigheten av de konkrete aktivitetene for å holde mobiliseringen i gang, og ikke minst det sentrale i å hindre lederskapets tendens til byråkratisering

og distansering fra dem de egentlig var ment å representere.

For Norge sin del, er det åpenbart at det her har vært styrt unna de fleste av de tendensene som beskrives i bøkene – men begge to vektlegger viktigheten av å ikke ta dette for gitt. Samme konklusjon kan vi også lese ut av den nylig utgitte rapporten Nordmod2030 (Dølvik, Fløtten, Hippe og Jordfald 2014), som riktignok peker på kontinuiteten i det de kaller «den nordiske modellen» i Norge, men som likevel advarer mot at den er helt avhengig av et nokså skjørt maktforhold mellom arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjoner, og at den derfor kan forvitre om en av partene blir for svak. De tendensene det pekes på som sentrale årsaker til prekariseringen av europeisk arbeidsliv – med utleieselskaper, underleverandører og opphavslandsprinsippet – er alle tatt inn i norsk lov via EØS og bidrar til det «kappløpet mot bunnen» som også de ansatte ved Amazon ufrivillig deltar i. Alle fører de til en økende grad av midlertidighet, en svekkelse av mulighetene for kritikk, fellesskapsdannelse, organisering og motmakt – og dermed svekkes også styrken i fagbevegelsen, klassekompromisset og hele det fundamentet som den europeiske, og kanskje særlig den norske, modellen for organisering av arbeid og velferd bygger på. Spørsmålet om potensialet for motmakt er altså ikke bare viktig og interessant fra en politisk innfallsvinkel, men også fra en *faglig*, fordi det i stor grad vil avgjøre hva som blir fremtidens studieobjekt for alle som er opptatt av trendene i arbeidslivs- og velferdsforskning. Det er derfor å håpe at vi i årene som kommer får flere *samfunnsvitenskapelige* studier om de problemstillingene Eliassen og Fjermeros har tatt opp i disse to bøkene.

Noter:

- 1 Dette er åpenbart en forenkling både av perioden og sosiologien om denne, og særlig begrepet «fordisme» er etter mitt syn problematisk av flere grunner (selv foretrekker jeg «den organiserte kapitalismen» om jeg skal navngi perioden), men jeg

- ror likevel det står seg som en slags idealtipe av begge.
- 2 På engelsk i 2003.
 - 3 I Hellas hadde eksempelvis austeritetsreformene ett eneste offisielt mål – å redusere gjelden. Og mens lønninger har stupt, økonomien har kollapset, arbeidsledigheten er skutt i været, reguleringer er fjernet og det som fantes av velferdsstaten er demontert – så har også den offentlige gjelden økt fra ca. 125 % av BNP til 180 % i dag – altså ikke en gang den ene tingen reformene skulle lyktes med har de vært i nærheten av å innfri – og krisens omfang har som konsekvens blitt kraftig forverret.
 - 4 Se for eksempel Fantasia 1988; Fantasia og Voss 2004; Frege og Kelly 2004; Voss og Sherman 2000. For en god innføring til denne litteraturen på norsk, se Heiret og Olsen 2010.

Litteraturliste

- Beck, U. (2000) *The brave new world of work*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Castel, R. (1995) *Les metamorphoses de la question sociale: Une chronique du salariat*, Paris: Fayard.
- Castel, R. (2003) *From manual workers to wage laborers: Transformation of the social question*, London: Transaction Publishers.
- Dølvik, J.E., T. Fløtten, J.M. Hippe og B. Jordfald (2014) *Den nordiske modellen mot 2030: Et nytt kapittel?* FAFO-Rapport 2014:46, Oslo: FAFO.
- Eliassen, I. (2014) *Harde tider: Det nye arbeidslivet i Europa*, Oslo: Spartacus Forlag.
- Fantasia, R. (1988) *Cultures of solidarity: Consciousness, action and contemporary American workers*, Berkeley: University of California Press
- Fantasia, R. og K. Voss (2004) *Hard work. Remaking the American labor movement*, Berkeley: University of California Press.
- Fjermeros, H. (2014) *Uro i Euroland: Faglig avmakt og sosial motstand i EUs nye arbeidsliv*, Oslo: Res Publica.
- Frege, C. og J. Kelly (2004) (red.) *Variations of unionism. Strategies for union revitalization in a globalizing economy*, Oxford: Oxford University Press.
- Heiret, J. og O.J. Olsen (2010) Revitalisering av fagbevegelsen – internasjonale impulser og norsk arbeidslivsforskning, i *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. LO Media.
- Klein, N. (2007) *The shock doctrine: The rise of disaster capitalism*, New York: Picador.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the twenty-first century*, London: Harvard University Press.
- Sennett, R. (1998) *The corrosion of character: Personal consequences of work in the new capitalism*, New York: WW Norton.
- Standing, G. (2011) *The precariat: The new dangerous class*, New York: Bloomsbury Academic.
- Voss, K. og R. Sherman (2000) Breaking the iron law of oligarchy: union revitalization in the American labor movement, i *American Journal of Sociology* 106(2).